

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Državnost Bosne i Hercegovine u XX i XXI stoljeću:
historijski izazovi i dostignuća u razvoju državnosti
Bosne i Hercegovine: ZAVNOBiH**

Pejanović, Mirko; urednik

2024-10-21

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/795>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

BOSNA I HERCEGOVINA: OD MONOLITNE JEDNOSTRANAČKE VLASTI DO ANARHIČNOG VIŠESTRANAČJA

*Neven Anđelić**

Sažetak: Čvrsta kontrola društva od strane centralnih vlasti u Sarajevu te način upravljanja u Bosni i Hercegovini tokom egzistiranja druge Jugoslavije, a posebno od ranih sedamdesetih godina, često je vodio ka opisima republike kao najdogmatskije, a u nekim medijskim istupima i kao “tamnog vilajeta”. U vremenima krize, ekonomske tokom sedamdesetih, bezbjednosne 1972. godine, te političkih u osamdesetim godinama dvadesetog stoljeća, ali i ranije, takva vlast se pokazala kao najsigurnija metoda očuvanja postignutih dostignuća i prevladavanja problema. Centralni jugoslavenski autoritet Josip Broz kritički se osvrtao na druge republike iskazujući podršku bosanskohercegovačkom rukovodstvu zbog rješavanja problema u republici. U ovom radu se izbjegava revizionistička interpretacija bosanskohercegovačkog društva, političke i ekonomske elite prisutne u današnjoj javnosti, gdje se često prošlost interpretira kroz prizmu rata tokom devedesetih godina. Dakle, ovaj rad sagledava bitne probleme i uloge institucija i pojedinaca pri kraju komunističke vladavine, pojave političke alternative, uspostavu višestranačkog političkog modela i njegovo nefunkcionisanje od samog početka. Dok je demokratija formalno uvedena, ona nikada nije funkcionalno zaživjela kroz institucije ili ponašanja i djelovanja novih političkih elita. Fokus ovog rada je na internim događajima unutar Bosne i Hercegovine, iako je neminovno referiranje na ponašanja susjednih republika tokom ovog perioda. Osnovni argument se bazira na nagloj smjeni cijele političke elite tokom druge polovine osamdesetih, liberalizaciji društva i dolasku novih snaga iz iste, još uvijek jedine, političke partije na vlast. Takva vlast pokazala se uspješnom jedino u organizovanju demokratskih izbora, ali je izbor naroda bio nacionalistički. Nove političke elite nikada nisu u republici uspjele uspostaviti sistem vladanja koji bi omogućio sigurnost, prosperitet i kontinuirani razvoj društva. Njihovo razumijevanje demokratskog principa podjele vlasti zasnivao se na diobi upravljanja na hrvatsku, srpsku i muslimansku, kasnije bošnjačku vlast, umjesto na izvršnu, zakonodavnu i sudsku. Uz bitnu ulogu susjednih republika, takav sistem donio je nove izazove opstojnosti vrijednosti ZAVNOBiH-a.

Ključne riječi: elita, liberalizacija, nacionalizam

Uvod

Istorijski se pokazalo da su odluke ZAVNOBiH-a te AVNOJ-a predstavljale osnovu za uspostavu i funkcionisanje vlasti u Bosni i Hercegovini tokom trajanja Jugoslavije. Jednopartijski sistem, uklopljen u ove odluke, omogućio

* Prof. dr., Regent's University London, andjelicn@regents.ac.uk.

je brzu industrijalizaciju i urbanizaciju zemlje, uz masovno opismenjavanje i edukaciju stanovništva koje je tokom decenija Hladnog rata predstavljalo bazu režima zasnovanog na političkoj stabilnosti, ekonomskom napretku, dijelom i relativnom prosperitetu, te vidljivim rezultatima u infrastrukturnim projektima kojima se omogućilo pristizanje susjednih, razvijenijih i bogatijih republika. Pod vođstvom jedine partije u političkom modelu zasnovanom na odlukama dva reprezentativna tijela tokom Drugog svjetskog rata, Bosna i Hercegovina je postala primjer uspješnog funkcionisanja ne samo političko-ekonomskog sistema već i ideološkog opredjeljenja uz nacionalno pitanje riješeno na osnovama slogana o “bratstvu i jedinstvu”.

Politički vođe su različitog etničkog porijekla, ali nisu “etnički lideri”. Neki istaknuti autori, poput Noela Malcolma, pogrešno tvrde, na primjer, za Branka Mikulića da je bio “lider bosanskih Hrvata”.¹ Kosmopolitizam i kritika nacionalističkih pojava u sopstvenim etničkim grupama pokazuje nacionalnu politiku nametnutu s vrha. Prevencija potencijalne dominacije neke etničke grupe vršena je nepisanim pravilima o podjednakoj zastupljenosti na vrhu. Monolitizam rukovodstva, za koje nema podataka o razmimoilaženjima na etničkim principima, prenijet je na jedinstvo populacije, tako ostvarujući u praksi ZAVNOBiH-ovu definiciju Bosne i Hercegovine kao “ni srpske, ni hrvatske ni muslimanske, već i srpske, i hrvatske i muslimanske. Ona će biti slobodna i bratska država u kojoj će biti zagarantovana puna ravnopravnost svih Srba, Muslimana i Hrvata.”² Monopartijska, nedemokratska Bosna i Hercegovina, dakle, nije samo bila funkcionalna, već se dokazala i prosperitetnom te nadasve mogućom zajednicom.

Osnovno pitanje na koje se i dalje traži odgovor je da li je moguća demokratska, višepartijska Bosna i Hercegovina u okvirima vladavine prava sa osiguranim ljudskim pravima građanima i građankama? Više je mogućih odgovora.

Istorijski modeli Bosne i Hercegovine

Demokratizacijom u Bosni i Hercegovini, kasnijim ratom te uspostavom “dejtonske BiH” odbačen je ZAVNOBiH. Štaviše, nakon 1990. godine, nika-da nije ni pokušana uspostava demokratskog režima u Bosni u Hercegovini

¹ Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History* (Papermac, London 1994, 210.

² Pero Morača, Komunistička partija u periodu prelomnih zbivanja 1943. godine, u: Antonić, Zdravko et al., *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, knj. 1, Institut za istoriju – Oslobođenje, Sarajevo 1990, 301.

na osnovama ZAVNOBiH-a iako odluke iz Mrkonjić-Grada nisu u kontradiktornosti sa demokratijom. *Deklaracija o pravima građana u Bosni i Hercegovini donesena na drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu 1944. godine je u potpunosti saglasna sa Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima te sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima sa kojom je u suprotnosti trenutni, dejtonski, ustavnopravni režim u Bosni i Hercegovini. Kako je ZAVNOBiH-ov dokument stariji, dokazani su vizionarstvo autora i vrijednosti odluka koje putem kasnijih globalnih deklaracija i evropskih konvencija tek treba usvojiti u bosanskohercegovačku državnopravnu praksu. Dakle, jedna od mogućnosti provjere je povratak ZAVNOBiH-u kao modelu funkcionisanja države.*

Drugi model koji se nudi u raspravama o državi je njeno ukidanje, ali ne na postulatima marksizma o odumiranju države, već na osnovi uspostave mononacionalnih država na teritoriji koju čini Bosna i Hercegovina. Višeslojnost problema u pokušaju slijeđenja ovakvog potencijalnog rješenja čini neminovnim njegovo odbacivanje, ali neophodno je barem pojednostavljeno adresirati te prepreke. Konsenzus o teritorijalnoj podjeli je izgledno nemoguć. Arbitraža bi, dakle, morala biti spoljna, ali kakva god imaginarna odluka bila, ona bi bila protivna osnovnim načelima moderne države zasnovane na demokratiji, vladavini prava i zaštiti ljudskih prava jer sva tri nacionalistička pokreta koji vladaju dijelovima bosanskohercegovačke teritorije osporavaju osnovna ljudska prava,³ vladavina prava nije uspostavljena niti dvadeset osam godina od uspostave posljednjeg državnog uređenja,⁴ a demokratizacija je i dalje proces u kojem se BiH opisuje kao hibridni režim.⁵ Mada realističke škole međunarodnih odnosa imaju tendenciju priznavanja rezultata nasilnih akcija, idealistička, liberalna škola predstavlja dovoljno jake argumente da se u 21. stoljeću država ne može zasnovati na osnovama etničkog čišćenja. Moralna neprihvatljivost takvog rješenja dodatno navodi na njegovo odbacivanje.

Treći pristup je prihvatanje Bosne i Hercegovine kao sopstvene države uz odbacivanje tekovina ZAVNOBiH-a. Ova metoda je pokušana nakon prvih demokratskih izbora 1990. godine, kada je republika bila samo jedna od članica jugoslavenske federacije, uz nimalo prijateljske dvije, u to doba čak i sve

³ Niz odluka u Evropski sud za ljudska prava, Baza odluka Hudoc. [https://hudoc.echr.coe.int/#/{%22doc
umentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#/{%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}) (11. 11. 2023).

⁴ Governments at Glance: Western Balkans. 9.2 The Rule of Law, OECD. [https://www.oecd-ilibrary.
org/docserver/0c63e810-en.pdf?expires=1720340551&id=id&accname=guest&checksum=64DCE7B
8739BFBF01B16E875F570B91](https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0c63e810-en.pdf?expires=1720340551&id=id&accname=guest&checksum=64DCE7B8739BFBF01B16E875F570B91) (11. 11. 2023).

⁵ Bosnia-Herzegovina, *Freedom House*, 25. 5. 2023. [https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-her-
zegovina](https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina).

tri, susjedne republike. Sublimirajući iskazana opredjeljenja nacionalističkih partija na vlasti od kraja 1990. do početka rata 1992. vodeći srpski nacionalisti, SDS, prihvatili su BiH, ali samo u okviru Jugoslavije, zahtijevajući da referendumsko pitanje 1992. godine bude “Da li ste za suverenu Bosnu i Hercegovinu u sastavu nove Jugoslavije?”⁶ ma kako se Jugoslavija definisala i u ma kakvom teritoriju dok god je dominirajuća Srbija. HDZ je deklarativno isticao opredijeljenost za Bosnu i Hercegovinu, ali ni u kom slučaju kao dio neke šire zajednice, te, potrebno je naglasiti, uz izvjesne uvjete za unutrašnje uređenje. Tako su zahtijevali referendumsko pitanje “Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državnu zajednicu konstitutivnih i suverenih naroda hrvatskog, muslimanskog i srpskog u njihovim nacionalnim područjima (kantonima)?”⁷ Neizvjesnost da li će pozvati svoje glasače otklonjena je tek pred sami referendum uz interpretaciju da oni iskazuju pozitivan odgovor na ovako koncipirano pitanje, a ne šta je zapravo pisalo na referendumskom listiću. Bošnjački nacionalisti vođeni SDA su, deklarativno jedini u vlasti, bili potpuno opredijeljeni za BiH, ali su praktično nastojali modelirati državu koja je neprihvatljiva njihovim partnerima u vlasti.

Prvi pokušaj ustanovljenja demokratske Bosne i Hercegovine bez ZAVNOBiH-a u svojoj osnovi završio je tragično, prvenstveno po ljude u BiH. Lično bih opisao ratnu situaciju kao gotovo paralelnu agresiju iz dvije susjedne zemlje uz snažne elemente unutrašnjeg konflikta, ali bih naglasio da vlast na teritoriji koja je titularno nosila znakovlje i odrednice BiH nije imala ništa sa tradicijom koja je obnovila i zacrtala državnost BiH u Drugom svjetskom ratu. Dakle, čak i ne slažući se sa ovakvim viđenjem, hipotetički pretpostavljajući da je zapravo postojala BiH na toj teritoriji pod kontrolom SDA, taj koncept, objektivno navodeći, bio je dakle neuspješan.

Dejtonska Bosna i Hercegovina dodala je teritorijalni princip “partnerstvu” u vlasti naslijeđenom iz predratnog perioda koji se već dokazao neuspješnim. Antagonistički odnos istih tih “partnara” tokom rata također se pokazao neuspješnim jer niti jedna od partnerskih partija nije ostvarila planirane i javno deklarirane ratne ciljeve. BiH nije u državi sa Srbijom, kako je SDS obećavao,⁸ decentralizovana BiH nije “jedinstvena, nedjeljiva” kako su

⁶ Hronologija događaja, *Helsinški komitet građana u Srbiji*. <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/RK%20-%20hronologija%20dogadjaja.pdf> (11. 11. 2023), 19.

⁷ Kako je Alija Izetbegović prevario Hrvate, *Hrvatski medijski servis*, 1. 3. 2023. <https://hms.ba/kako-je-alija-izetbegovic-prevario-hrvate/>.

⁸ Karadžić: Rat izazvao SDA, Srbi branili Jugoslaviju, *Radio-televizija Vojvodine*, 1. 3. 2010. https://rtv.rs/rsn/hronika/karadzic-rat-izazvao-sda-srbi-branili-jugoslaviju_176221.html.

poručivali iz SDA,⁹ a HDZ i dvadeset osam godina nakon Daytonu zahtijeva promjene ka unutrašnjem uređenju BiH koje su imali na umu kada su tek pred sami referendum o nezavisnosti pozvali svoje članstvo da glasa “za”, ali uz drugačiju interpretaciju referendumske pitanja, podrazumijevajući takozvano “livanjsko pitanje”.¹⁰ Uz promjenu vodeće nacionalističke partije u srpskoj etniji, te ugroženu dominantnu poziciju SDA u bošnjačkom segmentu, kao i čini se vječnu neprikosnovenost HDZ-a među hrvatskim pučanstvom, dejtonskim modelom pokušano je ustanoviti funkcionisanje bez osnova zacrtanih ZAVNOBiH-om, prihvatajući koncept koji se već pokazao neuspješnim – vladavina tri nacionalistička pokreta – uz izraženo prisustvo stranog faktora.

Pogrešnost ovog modela pokazuju stanje demokratije, ljudskih prava, vladavine prava, koje čak i u regionalnoj komparaciji pokazuju bosansko-hercegovačko zaostajanje.¹¹ Sporost ekonomskog napretka,¹² infrastrukturna pustoš sa autoputevima u BiH čestim koliko i oaze u pustinji,¹³ sporom i nefunkcionirajućom željeznicom, avionskim saobraćajem bez direktnih letova u glavne svjetske prijestolnice, ignorisanje zaštite okoliša, nezadovoljstvo građanki i građana iskazano masovnom emigracijom potvrđuju nemogućnost ovog modela države i upravljanja.

Država po načelima ZAVNOBiH-a

Da bi se približilo mogućnosti za potpunu uspostavu države, uputno je sagledati period kada su posljednji put država i vlast bili funkcionalni u Bosni i Hercegovini, što vodi u period od početka kraja potpuno funkcionirajuće Bosne i Hercegovine po principima ZAVNOBiH-a do uspostave, tačnije pokušaja uspostave funkcionalne demokratske države. Režim koji je ostvario ponajveće ekonomske uspjehe i učvrstio kruti politički model s kontrolom nad društvom uspostavljen je početkom 1970-ih smjenom generacija na vrhu nomenklature. Nova elita često je opisivana kao najdogmatskija u Jugoslaviji,

⁹ Ivica Lučić, *Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja*, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 40, br. 1, 2008, 117.

¹⁰ Obljetnica referenduma o neovisnosti BiH: Hrvati kao temelj BiH, *Crodex*, 1. 3. 2022. <https://crodex.net/obljetnica-referenduma-o-neovisnosti-bih-hrvati/>.

¹¹ Freedom in the World 2023, *Freedom House*, March 2023. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-03/FIW_World_2023_DigitalPDF.pdf (11. 11. 2023).

¹² Economic freedom country profile: Bosnia and Herzegovina, *The Heritage foundation*, October 2023. <https://www.heritage.org/index/country/bosniaherzegovina> (11. 11. 2023).

¹³ Ukupno 232,5 kilometara autoputeva u BiH: 126,5 kilometara autoputeva u FBiH, JP Autoceste FBiH. <https://www.jpautoceste.ba/autocesta-a1/> (11. 11. 2023), 106 kilometara autoputeva u RS, Autoputevi RS. <https://autoputevirs.com/en/> (11. 11. 2023).

dok su inspirisani novinari pisali o “tamnom vilajetu”. Tako Pavlowitch komparativno analizira jugoslavenski model “...od Bosne i Hercegovine kao najzatvorenije, do Slovenije kao najotvorenije”.¹⁴ Nedostatak opozicije i disidentstva u Bosni i Hercegovini Donia i Fine ne vide samo u čvrstoći režima, već porijeklo vidljive odanosti masa režimu lociraju u činjenici da “za Bosance [i Hercegovce], promjene su bile i vidljive i brze”.¹⁵ Čak i na prvim izborima 1945. godine, kada je postojala mogućnost da se ne glasa za komuniste, u Bosni i Hercegovini je bilo samo 4,79% glasova protiv režima, dok je u Jugoslaviji taj postotak bio 9,5,¹⁶ što pokazuje da je naklonost prema komunističkom sistemu u Bosni i Hercegovini bila dublje ukorijenjena nego u ostatku Jugoslavije.

Taj sistem, ekonomski uspješan, politički represivan, izgubio je masovnu podršku serijom skandala, prvenstveno Agrokomerc te Neum. Dakle, do tada dogmatski i monolitni režim u BiH je promijenjen prije “revolucionarne 1989.”, izgubivši prvo sopstvenu monolitnost, a potom, tako oslabljen, popustio je i dogmu. Konsekvence skandala Agrokomerc i dalje su prisutne u raspravama i često analizirane u kontekstu perioda 1992–1995, što lako vodi ka revizionističkom pristupu, koji nastojim izbjeći. Bennett je slikovito naznačio: “posljednji ekser zakucan je u mrtvački sanduk komunističkog kredibiliteta... kada se raspao Agrokomerc”.¹⁷ David Dyker vidio je taj skandal kao sinonim čitavog sistema u kojem “specifični oblici korupcije koji su se pojavili u Jugoslaviji... su predstavljali vjerovatno jedinstvenu mješavinu degenerisanog komunizma i tradicionalne lokalne... politike”.¹⁸

Personalne promjene u vrhu režima su bile prva posljedica otkrivanja Agrokomerca, ali važnija je promjena prirode i politike režima. Te činjenice se u brojnim analizama bosanskohercegovačkog društva često izostavljaju. Međutim, da njih nije bilo, situacija u Bosni i Hercegovini 1990. godine bila bi bitno drugačija. Spekulativna bi bila tvrdnja da etnička politika ne bi postala dominantna, ali bez tih promjena, šanse za uvođenje demokratije bile bi znatno manje. One su, krajem 1980-ih, omogućile naglu liberalizaciju i

¹⁴ Stevan Pavlowitch, *The Improbable Survivor*, C. Hurst and Co., London 1988, 154.

¹⁵ Robert Donia, John Fine Jr., *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed*, Columbia University Press 1995, 173.

¹⁶ Drago Borovčanin, *Komunistička partija Jugoslavije i razvoj narodne vlasti u Bosni i Hercegovini (1941–1945)*, Oslobođenje, Sarajevo 1982, 16.

¹⁷ Christopher Bennett, *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences*, Hurst & Company, London 1995, 69.

¹⁸ David A. Dyker, *The Degeneration of the Yugoslav Communist Party as a Managing Elite – a Familiar East European Story?*, u: *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*, ur. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, Addison Wesley – Longman, London – New York 1996, 55-56.

postepenu demokratizaciju političkog života u Bosni. Upravo je demokratija omogućila da Bosnom i Hercegovinom zavlada nacionalizam.

Nerazvijenost civilnog društva u BiH je još jedna odlika tog perioda. Sama ideja civilnog društva je za komunističku ideologiju bila neprihvatljiva, a kada je promjenom režima počeo razvoj civilnog društva, druga vrsta politike, etnička, a ne komunistička, postaje utjecajna i suspreže formiranje društva, onog civilnog, koje će kontrolisati politiku.

Uzroci masovnog nezadovoljstva bili su prvenstveno ekonomski – nakon globalne krize uzrokovane naftnim šokom 1973. i dužničkom krizom 1980-ih, ispoljavali su se izuzetno visokom inflacijom i padom životnog standarda. Porast cijena u februaru 1989. godine, u odnosu na februar prethodne godine, bio je 346 posto.¹⁹

Politički uzrok je bio prvenstveno u pokušaju nastavka titoizma bez njegovog osnovnog činioca – Josipa Broza. “Tito je umro 1980. godine i za sobom ostavio ograničene, bezidejne *aparatčike* koji su samo pokušavali da se održe na površini zaštićeni harizmom svog mrtvog zaštitnika”, navodi Iveković, opisujući ga kao “Titovu politiku bez Tita”.²⁰ Dok je titoizam bio i dalje prisutan ispoljavanjem masovnog idolopoklonstva, ostali elementi tog sistema, kao što je vladajući režim u BiH, postali su ne samo upitni, već i moralno neprihvatljivi otkrivanjem afere Neum i spiskom vlasništva vila.

Kombinacija dva skandala, ekonomska ugroženost stanovništva, zaduženost zemlje, izgubljena monolitnost elite, te naglašeni rast nacionalizma u Srbiji, kreirali su situaciju za ekonomsku osnovu etničkog nezadovoljstva. “Kombinacija ekonomske politike usmjerene ka podsticanju izvoza na zapadna tržišta i smanjenje domaćih investicija u saobraćaju, građevinarstvu i industrijskim granama poput rudarstva, drvne i teške industrije, vodila je deindustrijalizaciji siromašne unutrašnjosti Hrvatske i Bosne i Hercegovine, oblasti koje su uz to bile i etnički mješovite.”²¹ Građevinarstvo i energetika predstavljali su 40 posto ekonomije Bosne i Hercegovine, dok su te grane u ostatku Jugoslavije činile samo 24 posto.²²

¹⁹ *Vjesnik*, 3. mart 1989, 6.

²⁰ Ivan Ivekovic, Identity: Usual Bias, Political Manipulations and Historical Forgeries. The Yugoslav Drama, u: *State Building in the Balkans: Dilemmas on the Eve of the 21st Century*, ur. Stefano Bianchini, George Schöpfung, Longo, Ravenna 1998, 259.

²¹ Susan L. Woodward, The West and the International Organizations, u: *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*, ur. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, Addison Wesley – Longman, London – New York 1996, 161.

²² *Borba*, 20. decembar 1989, 4.

Popularnost radikalnih ideologija u takvoj situaciji je logičan slijed. Kada politička kriza spriječi postojeće političke snage da ponude rješenje koje može zadovoljiti mase, one se okreću ekstremnijim tvrdnjama koje lako utvrđuju krivicu za probleme – oni, a ne mi – što je prihvatljivo za populaciju. Gellner je opisao najlakši način za etničku homogenizaciju grupa, a to je ukazivanje na vanjsku opasnost, u ovom slučaju krivicu.²³ Tako krivci za probleme postaju političke ili etničke manjine. Iako se ekonomski problemi ne rješavaju, takvi retorici stižu popularnost i osvajaju vlast. Matrica po kojoj je Milošević obezbijedio ličnu moć zasnovana je na pothranjivanju opštenarodnih očekivanja i rastu ekstremnih vidova politike. Nacionalizam nije neophodno negativan politički izraz, ali u etnički mješovitim zajednicama predstavlja ekstremnu političku doktrinu.

Nepostojanje ozbiljnjih incidenata na etničkoj osnovi tokom 1987. i 1988. godine potvrđuje tri hipoteze. Uprkos svim teškoćama i kritikama, sistem i njegov bezbjednosni aparat još uvijek su bili dovoljno jaki. Tek će dodatno oslabljeni sistem omogućiti šansu nacionalistima ili nekoj drugoj političkoj alternativu. Druga hipoteza je da skrivene etničke podjele i mržnja nisu bili rasprostranjeni u društvu. Konačno, javni prostor za nacionalističke iskaze kao osnovnu temu politike u Bosni i Hercegovini na samom kraju 1980-ih još uvijek je čekao na dodatnu liberalizaciju i demokratizaciju.

Etničko samoizražavanje je bilo dozvoljeno, pa čak i podsticano, iako su etničke organizacije često bile zabranjivane. To pokazuje da režim nije vidio opasnost u individualnom etno-nacionalnom izražavanju, već u kolektivitetima. Čak su i etnički kulturni programi smatrani opasnim.

Kao posljedica niza pogrešnih odluka, nepotizma, korupcije i zloupotrebe vlasti od strane elite, u aferama Agrokomerc i Neum izgubljen je kredibilitet, zasnovan na razvoju i prosperitetu ostvarenom od dolaska konkretne elite na vlast početkom 1970-ih. Upraznjena mjesta na vrhu manjim dijelom su popunjena nezavisno mislećim intelektualcima poput Zdravka Greba, čije su riječi postale glas naroda u najvišim institucijama: "Tim ljudima treba pošteno reći... da odlaze kao eksponenti jedne politike, jednog sistema koji je trajao kao nevidljiva vlast otuđenih centara moći."²⁴ Umjesto nužnih političkih i ekonomskih reformi, radikalnih sistemskih promjena, izvršene su samo personalne izmjene. Upravo ta situacija omogućila je skori uspon nacionalizma.

²³ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, 2nd edition, Wiley-Blackwell 2006.

²⁴ Grebo, Zdravko, na sednici CK SK BiH, 25. decembar 1987; TV-Sarajevo (videotraka, privatna zbirka n/a).

Vakum vlasti koji se u Bosni i Hercegovini pojavio krajem 1980-ih i jačanje nacionalizma u susjednim republikama stvorili su uslove za uspon domaće nacionalističke politike, bošnjačke, srpske i hrvatske. Konkurentski nacionalizam vodećih političkih partija oslanjao se na podršku u sopstvenim etničkim zajednicama. Nacionalizam je bio proizvod političkih snaga, nametnut odozgo, tako da je politika, a ne istorija, faktor koji je stvorio preduslove za slom države i društva u Bosni i Hercegovini.

“Revolucionarna 1989.” u srednjoj i istočnoj Evropi prošla je skoro nezapazeno u BiH zbog skoro isključivog fokusa na unutrašnje probleme i interetničko nesuglasje. Tako je bilo moguće da još uvijek jedina partija, Savez komunista, krajem te godine usvoji novi Izborni zakon po kojem bi izbori bili provedeni po jednopartijskom sistemu.

Teoretski moguće, kandidovanje van sistema praktično je bilo teško ostvarivo. Alternativa je bila glasna, iako je pitanje koliko masovna. Činili su je neki komunisti liberalnih pogleda, te neki intelektualci koji su imali pristup medijima. Kako su mediji tokom 1989. godine postali slobodni, može se zaključiti da je pristup javnosti bio slobodan uprkos nastavku jednopartijskog sistema, što je bilo dovoljno da se izbori prvo odlože, a konačno, umjesto u martu 1990, održe 18. novembra 1990.

Demokratizacija i nacionalizam

Iako etničke političke partije još uvijek nisu registrovane, one su već bile organizovane, ili su krenule s procesom izlaska u javnost. HDZ je postao utjecajan u zapadnoj Hercegovini i bez registrovanja. Političke poglede među srpskim stanovništvom usmjeravalo se iz Beograda, a samo partijsko organizovanje će biti, ironijom sudbine, uvezeno iz Hrvatske tokom ljeta 1990. u formi i modelu hrvatskog SDS-a. U martu te godine, grupa muslimanskih intelektualaca i aktivista, uključujući Aliju Izetbegovića, iskazala je namjeru da se politički organizuju, što u maju i formalizuju. Akcije i djelovanje sve tri nacionalističke partije tokom tog perioda uglavnom su bile zakulisne. Period se može opisati kao prepartijski.

Pritisak na vlast i demokratizaciju su vodili liberalno misleći nezavisni intelektualci i dio nekadašnjih komunističkih političara koji su se ideološki otuđili od političke matice. Sve je to stvaralo utisak da jedina snažna alternativa komunistima dolazi iz njenih sopstvenih redova ili orbite, to jest onih koji su nedavno napustili partiju ili njeno rukovodstvo, ali koji su joj i dalje bili ideološki, u značenju nenacionalističkog, bliski.

Sarajevski magazin *Valter* objavio je u decembru 1989. godine jedno od prvih istraživanja o političkoj popularnosti, doduše bazirano samo na urbanim centrima. Prvi je bio Zdravko Grebo s 45 posto sljedbenika, slijedio ga je Nenad Kecmanović s 35, a tek treći je bio komunistički lider Nijaz Duraković.²⁵ U doba istraživanja svi su još uvijek bili članovi iste partije i pripadali istoj generaciji koja je pozicije zauzela poslije velikog kraha vrha elite i smjene generacija. Nacionalisti koji će doći na vlast za manje od godinu dana u anketi nisu niti spominjani. To samo dokazuje da etnička politika u urbanoj Bosni i Hercegovini još uvijek skoro da nije postojala prije političkih promjena u Hrvatskoj, kada se i ona svojom nacionalističkom politikom i metodama pridružila Srbiji.

Moj centralni argument je da je presudan bio lanac političkih događaja, podstaknut serijom skandala iz 1987. i 1988. godine. Politička elita je promijenjena nezavisno od događaja u drugim republikama. Novo rukovodstvo je bilo slabo i omogućilo je pojavu demokratskih snaga, mnogi od kojih još uvijek u članstvu Saveza komunista, koje su Bosnu i Hercegovinu učinile liberalnijom od njenih susjeda. Nacionalistički incidenti u nekim provincijskim gradovima, zajedno s utjecajima iz Srbije i Hrvatske, stvorili su uslove za etničku politiku.

Korijeni problema nisu neophodno specifični samo za BiH. Michael Ignatieff iznosi jedan važan argument: “Kroz istoriju, nacionalizam i demokratija su išli ruku pod ruku. Uostalom, nacionalizam je doktrina da narod ima pravo da sam vlada nad sobom i da suverenitet počiva samo u njemu.”²⁶ Neke prodemokratske snage očigledno su imale nacionalizam kao osnovnu doktrinu. “Antibirokratska revolucija” u Srbiji pogrešno je protumačena kao demokratski pokret. Nemogućnost nalaska rješenja za opštu krizu sistema usmjerila je dio javnosti da ga potraže u Miloševiću.

Činjenica je da je upravo Milošević prvi uveo nacionalizam u relevantnu jugoslovensku politiku. On ga je uveo u vrhove vlasti, koristio metode populizma, tako podstakavši javnu podršku koja je često, ako ne i uvijek, zahtijevala srpsku etničku dominaciju, u čemu su druge republike i nacije neminovno vidjele izazov. Komunističke vođe nisu mogle parirati metodama i ideologiji iz Srbije, pa je konzekventni izbor nacionalista za nove lidere nacija i republika bio logična posljedica. Ignatieff je sublimirao Miloševićevu ulogu: “prvi jugoslavenski političar koji je prekršio titoistički tabu o javnoj mobilizaciji etničke svijesti, predstavljajući se kao branitelj Jugoslavije od

²⁵ *Valter*, decembar 1989.

²⁶ Michael Ignatieff, *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*, Vintage, London 1994, 17.

secesionističkih težnji Hrvatske i Slovenije, te kao osvetnik nepravdi koje je Srbiji nanijela ta ista Jugoslavija”.²⁷ Glenny je u toj politici vidio “izazov za sve druge republike, koje su imale izbor da priznaju srpsku nadmoć u Jugoslaviji i samim tim dominaciju Srba u jednoj unitarističkoj državi, ili da odgovore sopstvenim nacionalističkim programom”.²⁸

Unutar bosanskohercegovačke elite prvi znaci nejedinstva pojavili su se u iskazima prema politici Miloševića, što je imalo posljedice u narodu,²⁹ vidljivo i kroz pisma čitalaca u *Oslobođenju*.³⁰ Međutim, iako je tačno da je nacionalizam u Bosnu i Hercegovinu bio uvezen iz susjednih republika, osnova za njegovo širenje postojala je u nekim bosanskohercegovačkim komunama. Dakle, dva su faktora bitna: jedan dirigovan iz Beograda, kasnije i Zagreba, a drugi, djelimično spontani, već postojeći iskaz u nekim provincijskim zajednicama.

Uprkos zvaničnoj zabrani organizovanja političkih partija na etničkim osnovama, teren je bio pripremljen, to jest nacionalističko raspoloženje naroda i nepovjerenje u sve postojeće političke institucije koje su vodili komunisti 35 godina. Nedostajala je samo elita koja će stvoriti i povesti nacionalističke stranke. Vakum vlasti koji je postojao doveo je do odlaganja uspostavljanja sistema političke konkurencije. Tako je tek zvanična inauguracija stranaka obilježila i početak predizborne kampanje tokom ljeta 1990.

Komunisti su se odrekli kontrole nad državom kao znak posvećenosti demokratiji i promjenama, ali i kao znak svoje slabosti. Vakum vlasti prisilio ih je da prihvate promjene u društvu i da najave istinsku političku borbu i izbore. Nove političke stranke su bile formirane, ali je ostalo pitanje da li održati zabranu etničkih političkih partija. Posluživši se vakumom vlasti i novim slobodama, nacionalisti su već bili organizovani. Preostalo je samo priznavanje realnosti i da se *de facto* organizovanim etničkim partijama prizna njihova *de jure* egzistencija.

Odvajanjem od državnih organa vlasti, komunisti su, osim doprinosa političkom vakumu, pomogli utvrđivanju ravnopravnog demokratskog takmičenja. Zabrana etničkih političkih partija neminovno je ukinuta. Etničke partije su već postojale, državni aparat nije imao ni volje ni moći da suzbije njihove aktivnosti, dok se vladajuća stranka plašila novih optužbi da je nedemokratska ukoliko bi utjecala na odluku Ustavnog suda, koji zaista i jeste na kraju odlučio, 12. juna 1990, da je zabrana nezakonita i da je treba ukinuti.³¹

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Misha Glenny, *The Fall of Yugoslavia*, Penguin Books, London 1992, 32.

²⁹ *Borba*, 8. april 1989, 2.

³⁰ *Nedjelja*, Sarajevo, 19. mart 1989, 1.

³¹ *Oslobođenje*, 13. jun 1990, 1.

Skupštinskim procedurama izvršene su zakonske promjene koje su, na kraju, omogućile legalnost i legitimnost višepartijskih izbora.

Popularni savezni premijer Ante Marković tražio je široku koaliciju koja će podržati njegovu ekonomsku politiku, deklarativno ignorisati političku krizu očekujući njeno rješenje nakon uspješnog završetka ekonomske krize. U te svrhe je pokušao sa stvaranjem Saveza reformskih snaga Jugoslavije – za Bosnu i Hercegovinu.³² Utisak o popularnosti premijera i novoformiranog saveza kreiralo je masovno članstvo, medijska prisutnost i ispitivanja javnosti. Približavanjem izbora, Markovićeva popularnost je bila ugrožena povratkom inflacije i porastom cijena, rezultati izbora će pokazati da je njegov savez imao više članova nego glasova, podrška popularnih ličnosti privlačila je medije, ali pokazalo se ne i glasače, a prva ispitivanja javnosti bila su na selektivnim uzorcima, neprofesionalno provedena i navijačka. Stoga su reformisti bili iznenađeni porazom na izborima. Iako su bolje prošli, reformisani komunisti su katastrofalno poraženi i polučili su najgori rezultat od svih reformisanih komunističkih saveza u tadašnjoj Jugoslaviji. Komunisti su, uprkos promjeni svoje politike i karaktera, bili sinonim za prošlost.

U Duvnu (Tomislavgrad) nekadašnji Socijalistički savez imao je samo 12 članova, a komunisti 900. Međutim, HDZ je imao 10.000 članova.³³ Karakter SDS-a kao populističkog pokreta ubrzo je dokazan sličnim brojkama. U Sokocu su imali 2000 članova još prije održavanja prvog javnog skupa.³⁴ SDA je organizovala u Velikoj Kladuši miting kojem je prisustvovalo oko 200.000 simpatizera. Iako su sudionici masovno dovoženi iz drugih krajeva, očita je velika podrška za etničke stranke u ruralnoj Bosni i Hercegovini. Umjesto komunista, partije masa sada su postali nacionalisti. U SDS-u su tvrdili da imaju 350.000 članova,³⁵ dok su u HDZ-u smatrali da u Bosni i Hercegovini imaju 200.000 članova.³⁶ Iz SDA su operisali brojkom od 600.000 članova i dva miliona glasača.³⁷ Bez obzira na upitnost ovih brojki, činjenica je da su sve tri nacionalističke stranke bile prihvaćene *en masse* u svojim etničkim grupama.

Problem za društvo je bio u mogućnosti da dvije etničke političke partije formiraju koaliciju koja bi isključila jednu grupu, da se dvije partije udruže protiv treće. Vlasti nisu vidjele mogućnost opstojnosti zabrane, ali nisu ni ponudile soluciju za preventivu potencijalne situacije “dva protiv jedan”.

³² *Oslobođenje*, 30. jul 1990, 1.

³³ *Oslobođenje*, 13. jul 1990, 2.

³⁴ *Oslobođenje*, 22. jul 1990, 2.

³⁵ *Borba*, 1. septembar 1990, 12.

³⁶ *Oslobođenje*, 6. jun 1990, 1.

³⁷ *Danas*, 4. septembar 1990, 22-23.

Zamjenik hrvatskog vođe Dalibor Brozović zaključio je da će “muslimanske stranke i HDZ imati apsolutnu većinu, bez obzira da li će stvoriti koaliciju ili ne”.³⁸ Tuđman je poslao predizbornu poruku “Hrvatima katoličke i muslimanske vjere” u “Herceg-Bosni”,³⁹ te se usprotivio “vještačkoj podjeli hrvatskog naroda tim ili bilo kojim drugim granicama”.⁴⁰ Nacionalisti iz Srbije su se također posvetili geopolitičkim pitanjima, sugerišući razmjenu hrvatske teritorije, samoprovane “Srpske Krajine”, za zapadnu Hercegovinu. Ono što bi preostalo od BiH bi se konstituisalo kao Švajcarska.⁴¹ Mitingu SDA u Foči, u augustu 1990, prisustvovalo je oko 100.000 pristalica,⁴² uz više hiljada Muslimana (Bošnjaka) iz Sandžaka, što pokazuje sličnost karaktera SDA osobinama SDS i HDZ: nepoštivanje republičkih granica i markiranje etničkih teritorija.

Nacionalističke partije su, pored ostrašćene retorike često usmjerene protiv “drugih”, uspostavile naizgled neprirodnu saradnju. Svjesni činjenice da u multietničkom društvu etničke partije mogu da opstanu samo ako su sve podjednako snažne, nacionalisti nisu bili suparnici, jer nisu računali na glasove drugih etničkih grupa, ali su bili neophodni jedni drugima za uspostavu vlasti. Multietničke stranke su im bile zajednički neprijatelj te su, nakon masovne mobilizacije i etničke homogenizacije, ostatak djelovanja fokusirale na napade na višenacionalne stranke.

Redovnim pozivanjem na svoje skupove predstavnika druge dvije nacionalističke partije, nacionalisti su uspješno privukli birače koji nisu željeli etničku segregaciju. Snagu su pokazali masovnim skupovima, a uvažavanjem lidera drugih nacionalističkih stranaka ubijedili su glasačko tijelo da je buduća saradnja neminovnost. Shvatajući da u zemlji ne preovlađuju stoljetne etničke mržnje, već da su društvene podjele uglavnom rezultat nedavnih ekonomskih i političkih kriza, nacionalisti su zapravo poslali poruku da se ne radi o konačnoj podjeli u društvu, već samo o prebrojavanju etničkih grupa, o etničkom popisu. Život će se nastaviti po istom obrascu, ali sa zagaranovanim kolektivnim etničkim pravima. To je bila poruka koju je većina birača željela čuti.

U uvjetima opšte krize, ekonomske, društvene i političke, demokratske snage i reformisani komunisti imali su male šanse u konkurenciji s nacionalistima. Međutim, nacionalističke stranke sarađivale su u predizbornoj kampanji i obećale nastavak saradnje, partnerstva, i nakon osvajanja vlasti.

³⁸ Dalibor Brozović, *Vjesnik*, dodatak “Panorama subotom”, 3. novembar 1990, 5.

³⁹ *Danas*, 6. novembar 1990, citirano iz “Glasnik HDZ”.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ Borilav Mihailović Mihiz, *Danas*, 30. oktobar 1990, 32.

⁴² Velibor Ostojić iz SDS i Anto Baković iz HDZ; TV-Sarajevo (videotraka, privatna zbirka n/a).

Dolaskom na vlast, ekstremne nacionalističke politike nisu mogle koegzistirati niti realizovati dugo očekivane reforme.

Međusobno sukobljene republičke oligarhije stvarale su u društvu dodatne nacionalističke tenzije. Nedostatak rješenja političkim sredstvima za sukobljene politike, prvenstveno u Srbiji, Sloveniji i Hrvatskoj, rezultirao je razaranjem zajedničke federacije. Od klasnog identiteta, prioritet je preuzeo etnički. Nepodudaranje republičkih granica sa novouspostavljenim dominantnim identitetom, etničkim, naglasio je nove etno-nacionalističke interese koji su postali prvenstveno teritorijalni.

Dakle, kriza sistema pretvorila se u krizu identiteta. Klasni identitet, ili bilo koji drugi društveni identitet, potisnut je novim prioritetom, etničkim. Učvršćenjem etničkih identiteta, Bosna i Hercegovina se našla u najvećoj opasnosti, zato što je izgledna većina Srba i Hrvata pronašla novu lojalnost izvan svoje republike. Bošnjaci, još uvijek samodefinisani kao Muslimani, fokus stavljaju na jačanje posebnog bosanskog identiteta i lojalnosti zemlji, prenebregavajući činjenicu da su srpski i hrvatski etnički identiteti već snažno izgrađeni među bosanskohercegovačkim populacijama Srba i Hrvata te da im tako ponuđeno bosanstvo predstavlja prepreku i doprinosi subjektivnom animozitetu. Tri kontradiktorne politike jedne vlasti tako zajedno podrivaju mogućnost uspostave legitimiteta vlasti i u konačnosti istinske demokratizacije zemlje.

Spoljni faktori – nacionalističke politike Srbije i Hrvatske – iniciraju, a nekada samo doprinose, uspostavi vlasti koja je u tu poziciju došla demokratskim metodama, ali nikada nije uspostavila funkcionirajuću demokratiju u BiH. Vjerski službenici u sve tri osnovne konfesije u BiH tokom predizbornih kampanja odigrali su važnu ulogu za nacionalističke pokrete. Po uspostavi nove vlasti, njihova uloga i veza postaje još značajnija. Podjela društva između urbanog, obrazovanog, pretežno sekularnog dijela društva, te etnički orijentisanih ruralnih područja, opstala je. Međutim, bilo bi pogrešno zaključiti da je ona bila presudna za rezultate izbora 1990. godine. Od 109 opština u BiH, nacionalisti su u različitim kombinacijama pobijedili i ustanovili vlast u 107. Jedino u Tuzli i Varešu nisu uspjeli.

Na izborima za republičku skupštinu, nacionalisti su osvojili 202 od ukupno 240 mjesta u oba parlamentarna doma. Po proporcionalnom izbornom sistemu za Vijeće građana osvojili su 75,3 posto mjesta, a po većinskom izbornom sistemu za Vijeće opština 84,2 posto mjesta. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je u potpunosti popunjeno nacionalističkim kandidatima. Na lokalnom nivou ostvareni su slični rezultati i u najvećoj mjeri se podudaraju s rezultatima etničkog popisa. Samo sedam žena bilo je među 240 parlamentaraca,

što je ispod 3 posto. Možda je ovu činjenicu lakše shvatiti u kontekstu broja nepismenih u Bosni i Hercegovini. Popis iz 1981. godine pokazuje da je 14,5 posto stanovništva bilo nepismeno, odnosno skoro pola miliona stanovnika.⁴³

Uprkos porazu, lider reformisanih komunista Nijaz Duraković smatrao je: “Prvo, mislim da smo mi moralni pobjednici izbora... Drugo, posljednje tri godine mi nismo bili stvarno na vlasti.”⁴⁴ Komunisti su zaista stvorili demokratski sistem i organizovali izbore koji su demokratskom voljom naroda na vlast doveli nacionaliste. Njihove optužbe protiv državnih institucija još su jedan dokaz postojanja vakuma vlasti na kraju osamdesetih.

Nova vlast nije podijeljena po demokratskim načelima na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, već su dogovorene etničke diobe dajući glavnu ulogu SDA u vanjskoj politici, SDS-u u unutrašnjoj, a HDZ-u u budžetskoj politici. Takva vlast je funkcionisala samo tokom dodjele mandata, a pokazatelj apsurdna je da su zamjenici ministara to istinski bili samo formalno pošto nisu pripadali istoj nacionalističkoj partiji kao ministri, dajući tako potencijalno više moći asistentima i sekretarima iz ministrove partije nego imenovanim zamjenicima ministara. Rezultirajuća fragmentacija u procesu upravljanja, naslijedivši prethodni vakum vlasti, u vrlo kratkom vremenu dovela je do bezakonja i haosa. Dodatno, izborni rezultati značili su da ne postoji alternativa nacionalističkim strankama.

Sve beznađe nove vlasti moguće je sagledati u nemogućnosti nacionalista da postignu dogovor o najtrivijalnijim pitanjima. Na inauguralnoj sjednici skupštine poslanik SDS-a je izjavio “da se zaklinje na vjernost srpskom narodu”.⁴⁵ I nakon postignutog dogovora o tekstu zakletve, SDS-ovi poslanici zahtijevali su da bude napisan ćirilicom, na šta je uslijedio zahtjev HDZ-a da se sve “prevede” na hrvatski. Razlika u čitavom tekstu bila je u jednom slovu u jednoj riječi: *demokratija* i *demokracija*.⁴⁶ Sistem, koji je tokom dugotrajne vlasti komunista bio oštećen, novodošli nacionalisti definitivno su razorili.

Rukovodstva SDS-a i HDZ-a u Bosni i Hercegovini slijedila su lidere iz Beograda i Zagreba, dok su Bošnjaci inzistirali na bosanskohercegovačkom suverenitetu. Dok su komunisti sličnim stavovima bili potencijalno prihvatljivi svim etničkim grupama, SDA sa svojim nacionalističkim programom nije mogla, pored Bošnjaka, privući nenacionalističke Srbe i Hrvate.

Jugoslavija je prestala postojati tokom 1991. godine. Iako je bila međunarodno priznata, ona nije postojala od trenutka kada su se, slijedeći definiciju

⁴³ *Statistički godišnjak Jugoslavije*, god. 29, 1981, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1982, 448.

⁴⁴ *Oslobođenje*, 8. decembar 1990, 2.

⁴⁵ *Oslobođenje*, 21. decembar 1990, 3.

⁴⁶ *Ibid.*

Maxa Webera o državi kao “jedinoj agenciji sa pravom da legitimno upotrebljava silu”,⁴⁷ dvije suprotstavljene institucije pozvale na to pravo – Policija Republike Hrvatske i Jugoslavenska narodna armija. Policija i armija oružano su se sukobile u Pakracu, 28. februara 1991.

Iako je svim nacionalističkim partijama to bio cilj, ustavne promjene, uključujući promjenu imena i znakovlja republike, nisu stigle biti dogovorene pa su i ime i simboli ostali iz komunističkog perioda. BiH je tako ostala “socijalistička republika” do početka rata 1992. Loša komunistička vlast zamijenjena je bezvlašćem, nominalno s nacionalističkim partijama na vlasti. Opis prirode nacionalizma Warrena Zimmermanna da, “čak i kada dođe na vlast demokratskim sredstvima, nacionalizam ne prihvata nikakvu obavezu da se ispoljava demokratski”,⁴⁸ ocrtava suštinu problema u BiH.

Nepismenost i nedostatak obrazovanja, pogotovo u ruralnim krajevima, kombinovani s tradicionalnim porodičnim naslijeđem te strahom od nepoznatog – života u demokratskim uslovima, uz nacionalizam u susjednim republikama, produbili su i kasnije potpuno učvrstili etničku homogenizaciju u Bosni i Hercegovini. Izborna volja nije nužno značila *carte blanche* za buduću rat, ali je ojačala pregovaračke pozicije etničkih grupa u novom sistemu. Međutim, nacionalističke elite nisu bile sposobne te su trasirale put ka nasilju. S podijeljenim društvom na etničkoj osnovi u Bosni i Hercegovini, uz svega nekoliko izuzetaka, političari iz susjednih republika osjetili su priliku da povedu borbu za širenje etničkog prostora.

Zaključak

Sagledavajući period od usvajanja dokumenata ZAVNOBiH, kroz istoriju se može označiti šest perioda BiH. Prvi je ustanovljen pobjedom partizana 1945. godine i kreiranjem autonomne federalne jedinice unutar jugoslavenske federacije koja je, nezvezano za mijenjanja službenih imena, od “Federalne Države Bosne i Hercegovine”, putem “Narodne Republike Bosne i Hercegovine” te potom “Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine”, karakterisana čvrstom vlašću partizanske generacije komunista sa jasno izraženim jugoslovenstvom koje je ponekada ekonomski i štetilo Bosni i Hercegovini. Drugi period je markiran smjenom generacija na vlasti početkom 1970-ih, kontroliranim društvom, velikim ekonomskim napretkom i monolitnošću elite koja se

⁴⁷ Max Weber, *Politics as Vocation (Extract)*. https://www.balliol.ox.ac.uk/sites/default/files/politics_as_a_vocation_extract.pdf (10. 10. 2023).

⁴⁸ Warren Zimmermann, *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and its Destroyers – America's Last Ambassador Tells What Happened and Why*, Times Books 1996, 68.

izgubila krajem 1980-ih i njihovom konačnom smjenom. kada počinje treći, historijski kratkotrajni period, koji je djelimično karakterisan vakuumom vlasti, ali i procvatom društva i kreativnih snaga te očuvanjem, uprkos teškoća, principa ZAVNOBiH-a. Pobjeda nacionalista na izborima 1990. i uspostava demokratski izabrane vlasti označava četvrtu postzavnbihsku republiku karakterisanu nesposobnošću nacionalista da sarađuju, nestručnošću i kratkovidnošću elite, koje su uz snažne utjecaje iz Srbije i Hrvatske, te prihvatanjem federalne armije da se “posrbi” neumitno doveli do rata i kraja četvrtre bosanskohercegovačke republike. Tokom rata, diskutabilno je koliko je i u kojoj formi postojala Bosna i Hercegovina, ali uputno je prihvatiti očuvanje njenog kontinuiteta u bitno promijenjenoj formi, barem na područjima gdje je SDA učvrstila svoju vlast i vojno kontrolisala teritoriju. Dejtonska Bosna i Hercegovina, kao posljedica mirovnog sporazuma, stoga je šesti period pokušaja ustanovljenja funkcionirajuće države u Bosni i Hercegovini.

Sagledavši proteklu osamdesetogodišnju istoriju BiH kroz ove periode, moguće je zaključiti da su prva tri označena funkcionirajućom, mada ne i demokratskom državom, zasnovanom na principima ZAVNOBiH-a, dok su tokom kasnija tri perioda odbačeni postulati ZAVNOBiH-a, demokratski izbor postali su nacionalisti koji su se iskazali nemogućnošću kreiranja i uspostave funkcionirajuće vlasti.

Bilo bi pogrešno zaključiti da ZAVNOBiH omogućava funkcionirajuću, mada nedemokratsku, Bosnu i Hercegovinu, a da je njegovo odbacivanje preduslov demokratije, ali i upitnost same Bosne i Hercegovine. Naime, samo površan pogled na odluke ZAVNOBiH-a ukazuje na kompatibilnost ovih dokumenata i demokratskih vrijednosti. Tokom komunističke vladavine, demokratija jeste bila suspendovana, ali su sami principi omogućavali kontinuitet republike. Sva tri modela demokratske BiH pokazali su se problematičnim za egzistenciju države sugerišući da je mogući problem u funkcioniranju demokratije i volji građana. Međutim, nijedan od tih neuspješnih modela nije pokušao na principima ZAVNOBiH-a, koji se dokazao u monopartijskom sistemu, ali je deklarativno kompatibilan i s demokratskim vrijednostima. Rješenje je, dakle, kreiranje demokratskog modela Bosne i Hercegovine na principima ZAVNOBiH-a.

Korišteni izvori

Anđelić, Neven (2005) *Bosna i Hercegovina između Tita i rata*, Samizdat B92, Beograd.

Autoputevi RS. <https://autoputevirs.com/en/> (11. 11. 2023).

Bennett, Christopher (1995) *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences*, Hurst & Company, London.

Borba, dnevne novine, Beograd.

Borovčanin, Drago (1982) *Komunistička partija Jugoslavije i razvoj narodne vlasti u Bosni i Hercegovini (1941–1945)*, Oslobođenje, Sarajevo.

Bosnia-Herzegovina, *Freedom House*, 25. 5. 2023. <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina>.

Danas, sedmični list, Zagreb.

Donia, Robert; Fine, John Jr. (1995) *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed*, Columbia University Press.

Dyker, David A. (1996) The Degeneration of the Yugoslav Communist Party as a Managing Elite – a Familiar East European Story?, u: *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*, ur. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, Addison Wesley – Longman, London – New York, 48-64.

Economic freedom country profile: Bosnia and Herzegovina, *The Heritage foundation*, October 2023. <https://www.heritage.org/index/country/bosniaherzegovina> (11. 11. 2023).

Evropski sud za ljudska prava, Baza odluka Hudoc. [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]}) (11. 11. 2023).

Freedom in the World 2023, *Freedom House*, March 2023. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-03/FIW_World_2023_DigitalPDF.pdf (11. 11. 2023).

Gellner, Ernest (2006) *Nations and Nationalism*, 2nd edition, Wiley-Blackwell.

Glenny, Misha (1996) *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*, Third Revised Edition, Penguin.

Governments at Glance: Western Balkans. 9.2 The Rule of Law, OECD. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0c63e810-en.pdf?expires=1720340551&id=id&acname=guest&checksum=64DCE7B8739BFBEF01B16E875F570B91> (11. 11. 2023).

Hronologija događaja, *Helsinki komitet građana u Srbiji*. <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/RK%20-%20hronologija%20dogadjaja.pdf> (11. 11. 2023).

Ignatieff, Michael (1994) *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*, Vintage, London.

Ivekovic, Ivan (1998) Identity: Usual Bias, Political Manipulations and Historical Forgeries. The Yugoslav Drama, u: *State Building in the Balkans: Dilemmas on the Eve of the 21st Century*, ur. Stefano Bianchini, George Schöpfli, Longo, Ravenna.

JP Autoceste FBiH. <https://www.jpautoceste.ba/autocesta-a1/> (11. 11. 2023).

Kako je Alija Izetbegović prevario Hrvate, *Hrvatski medijski servis*, 1. 3. 2023. <https://hms.ba/kako-je-alija-izetbegovic-prevario-hrvate/>.

Karadžić: Rat izazvao SDA, Srbi branili Jugoslaviju, *Radio-televizija Vojvodine*, 1. 3. 2010. https://rtv.rs/rsn/hronika/karadzic-rat-izazvao-sda-srbi-branili-jugoslaviju_176221.html.

Lučić, Ivica (2008) Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 40, br. 1, 107-140.

Malcolm, Noel (1994) *Bosnia: A Short History*, Papermac, London.

Morača, Pero (1990) Komunistička partija u periodu prelomnih zbivanja 1943. godine, u: *Antonić, Zdravko et al., Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, knj. 1, Institut za istoriju – Oslobođenje, Sarajevo.

Nedjelja, sedmični list. Sarajevo.

Obljetnica referenduma o neovisnosti BiH: Hrvati kao temelj BiH, *Crodex*, 1. 3. 2022. <https://crodex.net/obljetnica-referenduma-o-neovisnosti-bih-hrvati/>.

Oslobođenje, dnevne novine, Sarajevo.

Pavlowitch, Stevan (1988) *The Improbable Survivor*, C. Hurst and Co., London.

- Statistički godišnjak Jugoslavije*, god. 29, 1981, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1982.
- Valter*, mjesečni list, Sarajevo.
- Vjesnik*, dnevne novine, Zagreb.
- Weber, Max (1919) *Politics as Vocation (Extract)*. https://www.balliol.ox.ac.uk/sites/default/files/politics_as_a_vocation_extract.pdf (10. 10. 2023).
- Woodward, Susan L. (1996) The West and the International Organizations, u: *Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth*, ur. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, Addison Wesley – Longman, London – New York, 155-178.
- Zimmermann, Warren (1996) *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and its Destroyers – America's Last Ambassador Tells What Happened and Why*, Times Books.

BOSNIA AND HERZEGOVINA: FROM MONOLITHIC ONE-PARTY GOVERNMENT TO ANARCHIC MULTI-PARTY SYSTEM

Abstract: The tight control of society by the central authorities in Sarajevo and the way of governance in Bosnia and Herzegovina during the existence of the second Yugoslavia, especially in the 1970s, often led to the description of the republic as the most dogmatic, and in some media as a “dark vilayet”. In times of crisis, such as the economic crisis in the seventies, the security scare in 1972, and the political situation in the eighties of the twentieth century, such a government proved to be the safest method of preserving achievements and overcoming problems. The central Yugoslav authority, Josip Broz, looked critically at other republics, expressing support for the Bosnian-Herzegovinian leadership in solving the issues in the republic. This paper avoids the revisionist interpretation of the society in Bosnia and Herzegovina and of the political and economic elite present in today’s public, where the past is often interpreted through the prism of the war during the nineties. Therefore, this paper looks at the crucial problems and roles of institutions and individuals at the end of communist rule, the emergence of a political alternative, the establishment of a multi-party political model and its failure from the beginning. While democracy was formally introduced, it never lived functionally through the institutions or the behaviour and actions of the new nationalist political elites. This paper focuses on internal events within Bosnia and Herzegovina, although it is inevitable to refer to the behaviour of neighbouring republics during this period. The fundamental argument is based on the sudden change of the entire political elite during the second half of the eighties, the liberalization of society and the arrival to power of new forces within the same and still the only political party. Such a government was only successful in organizing democratic elections, but the people’s choice was nationalist. The new political elites never managed to establish a system of governance in the republic that would enable security, prosperity and continuous development of society. Their understanding of the democratic principle of separation of powers, instead of division into executive, legislative and judicial, was based on dividing governance into Croat, Serb and Muslim, later Bosniak powers. Along with the essential role of the neighbouring republics, such a system brought new challenges to the survival of ZAVNOBiH’s values.

Keywords: liberalisation, elite, nationalism